

Yayın Geliş Tarihi: 25.01.2019
Yayına Kabul Tarihi: 13.02.2019
Online Yayın Tarihi: 20.03.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.518015>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 1, Yıl: 2019, Sayfa: 243-267
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

KIRGIZ ŞAİRİ TÖLÖGÖN MAMEYEV'İN ŞİİRLERİNDE AT

Oğuzhan AYDIN*

Öz

İnsanlık tarihi boyunca çok önemli roller üstlenmiş olan at, henüz o eski önemini ve değerini yitirmemiş kutsal ve asil bir hayvan olarak kabul edilmektedir. Asya bozkırlarında Türkler tarafından evcilleştirildiği bilinen at, tarihten bu yana yaylak-kışlak hayat yaşayan topluluklarda sadece basit bir binit olarak kullanılmamıştır. Atın, gerektiği zaman etinden, sütünden faydalanılan bir besin kaynağı, ister günlük hayatta, ister savaş durumlarında derisinden, kuyruk ve yelelerinden çeşitli araç gereçlerin yapıldığı önemli bir kaynak, yine yaylak-kışlak hayatı sürdüren topluluklarda yük hayvanı, toprakların işletilmesinde öküzün yanı sıra kullanılan çift hayvanı, ayrıca zenginlik göstergesi ve ekonomik bir güç olduğu bilinir. Atın, sadece bu şekilde kullanılan basit bir hayvan olmadığı, "At insanın kanadı" atasözünde olduğu gibi, bir dost, sırdaş, tehlikeli anlarda sahibini koruyup kollayan varlık olduğuna da inanılmıştır. Bundan dolayıdır ki at konusunda rivayetler, söylentiler dile getirilmiş, mitlerde, masallarda, efsanelerde, menkıbelerde ve destanlarda insanları kurtaran önemli birer kahraman hayvanları olarak anlatılmış, çeşitli halk şairlerinin şiirlerine de konu olmuştur. Peki, yaylak-kışlak hayatının neredeyse görülmediği günümüz dünyasında atın insan hayatındaki önemi nedir? Hipodromlarda koşturularak kazanma uğrunda bahislerin oynandığı bir obje midir? Ya da spor yarışlarında temsil ettiği ülkelerin veya grupların onurunu koruyan birer gurur kaynağı mıdır? Hâlâ insanlar tarafından ilk dönemlerdeki gibi önem veriliyor mu? Yoksa sadece masallarda, efsanelerde anlatılan kahramanlığıyla ön plana çıkmış bir hayvan mıdır? Bu sorulara cevap aramak üzere bu çalışmada bir örneklem olarak 20. yüzyılın başlarında kadar yaylak-kışlak hayatlarına devam eden en eski Türk boylarından Kırgızların tanınmış şairi Tölögön Mameyev'in başta atı konu alan şiirleri incenecek; daha sonra da diğer şiirlerinin arasından at kelimesinin geçtiği mısralar ele alınarak atın hangi anlamlarda kullandığı ve ata olan yaklaşımı tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Kırgız Şiiri, Tölögön Mameyev, At, Cılkı.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Aydın, O. (2019). Kırgız şairi Tölögön Mameyev'in şiirlerinde at. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (1), 243-267.

*Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0002-0034-1396, oaydin@ybu.edu.tr

“HORSE” IN THE POEMS OF KYRGYZ POET TOLOGON MAMEYEV**Abstract**

Horse which played important roles in history did not lose its old importance and value and is regarded as a sacred and noble animal. It was tamed in the steppe of Central Asia by Turks and was not used only for riding purposes by the migrant settlers in the region. Horse is known as a nutrition source (meat and milk) when necessary, a vital resource in the war time to make equipment from its skin, tail and mane hair, as a draught animal to carry the household from highland to lowland and vice versa by the migrant settlers, as a span-mate to the ox to tame the soil, and as an indicator of richness and economic power. Horse is also seen as a good friend protecting its owner in dangerous situations as seen in the proverb: “Horse is the wing of the humankind”. Therefore, horse as a theme and character saving humans, is employed as a savior in many poems, stories, narratives, myths, fairy tales, legends, sagas and religious stories. It was also mentioned in many folk poetries. So, what is the importance of horse in contemporary life which has nearly no place for the migrant settlers’ life? Is it an object to race in hippodromes to earn money or an object to carry the flag of a nation in the sports events? Does the horse receive the same attention as it was in the past or is it just an animal savior narrated in the fairy tales? The life of Kyrgyz people, one of the oldest Turkic clan, who have lived as migrant settlers till the beginning of the 20th century and Kyrgyz poet Tölögön Mameyev’s poems will be analyzed as a sample to understand the value and place of the horse to answer these questions, then the verses which include “horse” will be investigated to see which meaning it carried and Mamayev’s approach to it.

Keywords: Contemporary Kyrgyz Poetry, Tölögön Mameyev, Horse, Cılkı.

GİRİŞ

Masallarda, mitolojilerde küheylanlarının sudan çıktığına ya da gökten indiğine (bk. Keleş, 2016: 269, 271) inanılan atın ilk olarak Asya’da evcilleştirildiği, evcilleştiren kavmin Türkler olduğu konusunda birçok yabancı ve Türk bilim adamları mutabıktırlar (bk. Aksoy, 1998: 41; Keleş, 2016: 257; Belek, 2015: 118).

Asya bozkırlarında Türkler tarafından evcilleştirildiği bilinen at, tarihten bu yana yaylak-kışlak hayat yaşayan topluluklarda sadece binit olarak kullanılmamıştır. Ulaşım aracı olmanın yanında adeta kültürler arası bir iletişim aracı olan at, gerek dünyadaki gelişmelerin bir yerden başka bir yere taşınmasında gerek üretilen bir *bilginin*, *becerinin* ve çeşitli yeni ürünlerin bir coğrafyadan farklı bir coğrafyaya daha hızlı ulaştırılmasında çok önemli rol üstlenmiştir (Ögel, 1979: 495’ten Belek, 2015: 113).

Besin kaynağı olarak gerektiği zaman etinden, sütünden faydalanan, günlük hayatta olsun, savaş durumlarında olsun insanlara kolaylıklar ve üstünlükler sağlayan atın, -derisinden, kuyruk ve yelelerinden çeşitli araç gereçler yapan yaylak ve kışlak hayatı sürdüren topluluklarda- bir yük hayvanı olmanın yanı sıra toprakların işletilmesinde kullanılan çift hayvanı olarak da kullanıldığı, ayrıca zenginlik göstergesi ve ekonomik bir güç olduğu bilinir (*konuyla ilgili bk.*

Cumakunova, 2009: 41; ayrıca Belek, 2015: 113-114). Atın, sadece bu şekilde kullanılan basit bir hayvan olmadığı, “*At adamın kanatı,.. / At insanın kanadadır,..*¹ veya *At yiğidin yoldaşdır*” (Şavk, 2002: XVII, 29) atasözlerinde olduğu gibi, bir dost, sırdaş, tehlikeli anlarda sahibini koruyup kollayan varlık olduğuna da inanılmıştır. Atın genel olarak Türk topluluklarında kutsal bir hayvan olduğu, yolda kalanlara yardım ettiği vb. atla ilgili çok önemli bilgiler veren Keleş, Türklerin *erken tarih dönemlerden beri atı “kardeşi” ve arkadaşı olarak gördüğünü* dile getirmektedir (257-260). Kaynaklardan, Türk kültür tarihi boyunca -gerek İslâmiyetten önce gerek İslâmiyetten sonra- hep kutsal bir varlık olduğunu ve bu kutsallığından ötürü de ancak kutsal bir dava veya dualarda bulunulduğu durumlarda kurban edildiğini (Keleş, 2016: 264-269²) öğrendiğimiz at, çeşitli rivayetlerde, söylentilerde, mitlerde, masallarda, efsanelerde, menkıbelerde ve destanlarda konuşma, uçma vb. üstün yetenekleriyle insanları kurtaran önemli birer hayvan kahramanları olarak anlatılmış, çeşitli halk şiirlerine, ayrıca birçok şairin şiirine konu olmuştur. “Manas” başta olmak üzere “Dede Korkut”, “Kurmanbek”, “Er Töştük”³, “Ural Batır”, “Köroğlu” gibi birçok destanlarımızda çok önemli yere sahip olan, ayrıca ilk ansiklopedik kaynağımız Dîvan-ü Lugatî’t Türk’te de araştırma konusu olarak da işlenen atın günümüze kadar halk anonim eserlerinde de pek önemli yere sahip olduğu, son dönem Türk edebiyatında da önemini koruduğu görülmektedir.

Mesela, Yahya Kemal, Arif Nihat, Fazıl Hüsnü, Faruk Nafiz, Enis Behiç, Orhan Veli gibi birçok şairin atı konu alan şiirleri vardır. Atın gücü, kutsallığı, asaleti, insana dost olması vb. konular şiirlerde ya gerçek anlamlarıyla ya da teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Konuyla ilgili olarak Bekir Oğuzbaşaran “Necip Fazılın Şiirlerinde At” adlı makalesinde genel olarak Türkiye’deki şairlerin şiirlerindeki at konusuna da değinmiştir. Daha sonra Fazıl Hüsnü Dağlarca’nın “At” şiirinde Milli Mücadele’de şahlanan Türk milletini ata benzettiğini dile getiren Oğuzbaşaran⁴, atın Türk kültüründeki önemine vurgu yaparak Cumhuriyet Dönemi Türkiye’sinin büyük şairlerinden Necip Fazıl’ın “At’a Senfoni” adlı eserinden bahsetmektedir.

Şiirlerde işlenen at konusu üzerine yapılan bir başka önemli çalışma da Mahir Abıdeş’in “Türk Edebiyatında at” başlıklı makalesidir. Bu makalesinde

¹ Bu Kırgız atasözü, Kâşgarlı Mahmud’un Dîvânü Lugatî’t-Türk adlı eserinde “At Türkün kanadadır” şeklinde geçmektedir.

² Bu durum Yüce Allah’ın, atından dolayı iyi insanları rızıklandığı düşüncesinin İslamıktan önce de Türklerde mevcut olduğunu gösterir. Dolayısıyla atlar Türk kültüründe her zaman kutsal kabul edilir, “Yer, su, gök, ağaç ve dağlara sunulan kurbanlar genellikle atlardan seçilirdi” (Çınar 1993: 21).

³ Yrd. Doç. Dr. Ünsal Yılmaz Yeşildal’ın “Er Töştük Anlatısının Kırgız Sahasına Ait Nesir Varyantları” adlı makalesinde *çok geniş bir coğrafyada yaşayan farklı Türk boyları arasında bilinen Er Töştük anlatısının genel özellikleri ve Kırgız sahasına ait nesir varyantları hakkında bilgi verilmektedir* (Yeşildal, 2015b: 81). Ayrıca Yeşildal’ın “Er Töştük Destanı (İnceleme-Metin)” adlı doktora tezi dikkate değer bir çalışmadır. Bu çalışmada, *Er Töştük Destanı’nın en hacimli metni olan 16445 mısralık Sayakbay Karalayev anlatması esas alınmış olup bu anlatma, Er Töştük’ün Kırgız, Kazak, Tatar, Altay Tuva ve Uygur sahalarna ait toplam on beş varyant ve versiyonu ile mukayeseli olarak değerlendirilmiştir* (Yeşildal, 2015a: iv).

⁴ <http://ayvakti.net/?p=3355>, (Erişim Tarihi: 01.10.2019).

sadece Kırgızların değil, tüm Türk dünyasının en büyük ve dünyanın en uzun destanı olan “Manas”ta geçen Ak Kula’dan da bahsederek tarih boyunca at konusu işlenen destanlara değinen, son olarak da dünyaca ünlü yazar Aytmatov’un “Elveda Gülsarı” adlı eserindeki çobanın atı ile ilgili kısa bilgi veren Abıdeş, tarihin ilk sayfalarından beri atın Türk’lerin hayatının her alanında çok önemli yere sahip olduğunu, bundan dolayı gerek destanlarda, gerek şiirlerde, gerekse edebî eserlerde bu önemin yansıtıldığına işaret etmiştir (76-86). Genel anlamda at, kutsallığı, asaleti, gücü, insana yakınlığı gibi birçok üstün yönleriyle başlangıçta çeşitli rivayetlerin, masalların, destanların, sözlü geleneğin, halk şairlerinin konusu olmuştur; yine bu yönleriyle çeşitli araştırmacıların, bilim adamlarının ve akademisyenlerin ilgi odağı olarak akademik çalışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuş, edebiyatın her sahasında da değerini, önemini hissettirmiştir.

Biz de bu makalemizde 20. yüzyılın başlarına kadar yaylak-kışlak hayatlarına devam eden en eski Türk boylarından Kırgızların tanınmış şairi Tölögön Mameyev’in at konulu şiirleri incelenecek, daha sonra diğer şiirlerinde geçen *at*, *yılka*, *argımak* “dayanıklı at cinsi”, *buudan* “dayanıklı ve hızlı at”, *corgo* “yorga”, *tulpar* “küheylan”⁵, *külük* “yürük”, *çobur* “safkan olmayan, sıradan”⁶, *melez*” gibi at türlerinin, *kula*, *sur* “kır”, *kök kaşka* “gök akıtmalı”, *toru* “doru”, *karager* “koyu doru” gibi at don renklerinin, *kulun*, *kunan* “iki yaşına giren erkek at”, *asıy* “beş yaşını dolduran at” gibi atın yaşla ilgili isimlendirmelerinin ne anlamda kullanıldıkları değerlendirilecek⁷, son olarak da Mameyev’in şiirleri örneğinde genel olarak Kırgızların özellikle son zamanlardaki ata olan ilgisi, günümüzdeki önemi tespit edilecektir.

KIRGIZ ŞAİRİ TÖLÖGÖN MAMEYEV

Geçtiğimiz yıl doğumunun 80. yıl dönümü kutlanan Tölögön Mameyev 12.05.1938 tarihinde Kırgızistan’ın Kara-Kulca İlçesi’ndeki Şarkıratma köyünde dünyaya gelmiştir. Kırgız Devlet Halk Şairi ünvanının sahibi 1955 yılında Oş şehrindeki Pedagoji Okulunu, 1963 yılında Kırgız Devlet Üniversitesi’nin Filoloji Fakültesi’nin Gazetecilik Bölümü’nü bitirmiştir. Daha sonra devlet çapında yayın faaliyeti olan “*Leninçil caş/ Leninci Genç*” (1970-1971), “*Kırgızstan madaniyatı/ Kırgızistan Kültürü*” (1971-1993) gibi gazetelerde, “*Muras/ Miras*” (1994-1996) ve “*Meenet/Zahmet*” (1996-1998) dergilerinde editörlük görevlerinde bulunan⁸ Mameyev’in “*Acayıp düynö/ Acayıp Dünya*” (1975), “*Menin cazım/ Benim Yazım*”

⁵ Tulpar: efsanelerde geçen bu atın kanatlı olduğuna inanılır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Keleş, (2016: 271-305).

⁶ Çobur: safkan olmayan, sıradan *kay.*: <http://sozduk.manas.edu.kg/index.php>, (Erişim Tarihi: 07.01.2019).

⁷ Kırgızlarda at, Belek K. (2008: 40-42)’de ifade edildiği gibi yaş, renk ve çeşitli özelliklerine göre adlandırılmaktadır.

⁸ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/13677,tologonmameyevpdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 07.01.2019).

(1981), "Kızıl tañ/ Kızıl Tan" (1983), "Cüröktün ırı/ Yürek Şiiri" (1989), "Atacurt acarı/ Ata Yurt Güzelliği" (2000), "Toolor menen süylöşüü/ Dağlar ile Konuşmak" (2005), "Mamutbek" (2010), "Iymandı tazalay kör kılım/ İmanları Bir Tazele Hey Yeni Asır" (2011) gibi şiir kitapları bulunmaktadır. "Baydılda Sarnogoyev" edebiyat ödülünün ve Uluslararası Fikri Mülkiyetler Teşkilatı'nın altın madalyasının sahibi, Kırgız Cumhuriyeti'nin Kültürüne Emegi Geçmiş Faaliyet Adamı, SSCB Yazarlar Birliği ile Kırgız Yazarlar Birliği üyesi ve Kırgız Devlet Halk Şairi (<http://kmborboru.su>, 2012) ünvanını alan şairin doğumunun 80. yıl dönümü armağan olarak hazırlanan "Ben Dünyayı Temizlerim Şiirimle" adlı Türkçe şiir kitabı 2018 yılında Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı TÜRKSOY yayınları arasından çıkmıştır.

Mameyev'in şiirlerinde aşk, tabiat, dağ, orman, doğa olayları, hayatın zorlukları, savaş, barış, eko sistem, ekoloji vb. birçok konu işlenmiştir: (Cusuyev, 2012; Samudinov, 2018).

Örneğin,

...
Özledik biz, Hayvan, nehir, ormanı
Kayaları, ayakta dik durmanı
Özledik hem çiçekleri rengârek
Duru suyu doğadaki her anı.

... ("Akıllan" şiirinden, Mameyev. T., 2018: 25)
dörtlüğünde ekosistemin bozulduğu anlatılmaktadır.

...
Gün nuruna öylesine âşıklar,
Okyanusta yüzen bütün balıklar.
"Gün yüzünü görmek için?" ağlayan,
İftirayla hüküm giymiş garip var!

... ("Güneş" şiirinden, a.g.k., s. 51)
dörtlüğünde şair, iftirayfa uğrayan kişilerin imdadına tercüman olmaktadır.

...
Doğa aslında hazine
Durur batıp gözüne.
Bahar, güz ve yazına
Razı olmadım istedim,
Doymayarak azına.

.... ("Mezardaki Adamın Türküsü" şiirinden, a.g.k., s. 57)
mısralarında ise bu dünyada iken doğru işler yapmayan kimsenin kabirdeki itirafına ve pişmanlıklarına şahit oluyoruz.

Aşağıdaki şiir örneklerinde ise, milleti duyarlı olmaya çağırılmaktadır:

...
Bir dilenci baş giysisiz oturur,
Eli ovalar donmuş olan kulağı.
Acıyarak, geçtim ona giydirip,
Başımdaki giydiğim şu külahu.

... ("Soğuk, Ben ve Dilenci" şiirinden, a.g.k., s. 43).

Mameyev'in, her konuya derinden baktığını, her konuda şiirler yazdığını dile getiren büyük Kırgız şairi ve araştırmacı yazarı Cusuyev'den, adeta günümüzün Asan Kaygı'sı⁹ olduğunu öğreniyoruz (2012).

“Bulut ile Bir Yaşlı” şiirinin şu dördlüğünde bir taraftan doğa olayının tasviri yapılırken, diğer taraftan da Kırgız yaşlısının ne kadar usta binici olduğu vurgulanmakta ve atın da sahibine ne kadar sahip çıktığına işaret edilmekle birlikte bu yaşlının o andaki düşüncesi çok usta bir anlatım tarzıyla dile getirilmektedir:

...
Yağmur yağar sanki bilmez dur durak
Yaşlı kaçar bindiği atla et tırnak.
Ak sakallı yaşlı sonra düşündü:
“Aman Allah! Gökte var mı bir ırmak?”
 ... (a.g.k., s. 48)

Ancak bu şekilde kısaca bilgi verdiğimiz Kırgız şairi Mameyev'in şiirleri üzerine yapılan çalışmalarda nedense at konusu gözden kaçmıştır. Bu da Mameyev'in şiirlerindeki at konusunun araştırılması ihtiyacına yol açmıştır.

KIRGIZ ŞAİRİ TÖLÖGÖN MAMEYEV'İN ŞİİRLERİNDE AT

Araştırma konusu olan at, Mameyev'in Türkiye Türkçesine çevirilen şiir kitabı başta olmak üzere, süreli yayınların internet sayfalarında yer alan şiirleri ile 2016 yılında yayımlanan ve 1980'li yıllardan bu yana yazılan şiirlerinin yer aldığı “*Can Dünyö Cañırığı/ İç Dünyanın Yankısı*” adlı büyük şiir kitabından derlenmiştir.

Tölögön Mameyev'in At Konulu Şiirleri

“Yılkı”¹⁰ Şiiri

9 dördlükten oluşan bu şiirinin ilk üç dördlüğünde at güzellemesi yapılmaktadır. İlk dördlükte at ile hiçbir engel tanımaksızın her yere ulaşılacağı anlatılmaktadır. İkinci dördlüğün aşağıdaki son iki mısramda atın, -hızı arabayla mukayese edilerek- üstünlüğünden söz edilirken tecahülûarif yapılmaktadır:

...
Kırgız ile dost olmuştur at mahlûk
Ne devirde, ne mahalde, ne vakit?
 ...

Üçüncü dördlükte atın, biniciyi sarsmayan yorga yürüyüşünün arabalardan daha üstün olduğu, kaza yaptırmadığı dile getirilmekle birlikte safkan olmayan kırmalarının bile insanın yardımcısı olduğu vurgulanıyor.

⁹ Asan Kaygı: bk.. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/13475,asankaygi-sancisincipdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 21.01.2019).

¹⁰ Tölögön Mameyev. *Ben Dünyayı Temizlerim Şiirimle*. (çeviren: Kalmamat Kulamshaevev). 2018. Ankara: TÜRKSOY Yayınları. ss. 28-29.

Dördüncü dörtlükte ise atın eski tarihlerde Kırgızların düşmanlara karşı üstünlük sağlamasında çok önemli rolü üstlendiği dile getirilmektedir:

...
*Kırgızlar hep at üstünde savaştı,
Kılıç yaydan, korkup düşman sıvıştı.
Kıymak için yurda gelen hainler,
Kırılarak meydanlardan savuştu.*

“Öyle ki devletin at üzerinde kurulduğu ve at üzerinden yönetildiği atlı göçebe kültüründen günümüze at, Türk’ün günlük hayatında vazgeçemediği önemli bir ulaşım ve savaş aracı olmuştur.” (Koca 2002:21’den Küçük, 2009: 1832) Dolayısıyla Mameyev’in bu şiirinin ilk üç dörtlüğünde atın günlük hayattaki vazgeçilmezliğine ve ulaşım aracı olduğuna değinilmekte, dördüncü dörtlüğünde de savaş durumlarında düşmanlara karşı üstünlük kazandıran bir araç olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Beşinci, altıncı ve yedinci dörtlüklerde ise insanın kadim dostu olan atın, insan için yaptıklarının yine insan tarafından unutulması, düğün, dernek, şölen, törenlerde¹¹ kurban hayvanı olarak kesildiği ve bu durumunun karşısındaki şairin rahatsızlığı dile getirilmektedir:

...
*Her şeyi artık bugün Kırgız unutmuş,
At soyunu iyice artık kurutmuş.
Evlendirse evladı için kesilen
Eğlenceye kurban giden at olmuş!*

*Vefat etse bir insan bu hayatta,
Yılkı kesmek töre oldu mematta.
Yorga mıdır, cins at, safsan bakmadan,
Yürüğü de kesmekteyiz biz hatta.*

*Keserken de keser bazen üç tane,
Bakmaksızın yoksul da olsa bu hane.
Kazı¹², çucuk¹³, uça¹⁴ gibi takıntı¹⁵
Kazınmıştır Kırgızların zihnine!*

....

¹¹ Tarih boyunca “At dini törenlerde hep tanrılara sunulan ön önemli kurban hayvanı olarak görülmüştür. At eti dini törenlerde tercih edilen et olmuştur” (Doğan, 2006: 136; bk. ayrıca a.g.k., 25, 29; 43; 52-56; 67-68; 74-75; 87-90; 98; 110-112; 128; 134; Keleş, 2016: 268; Aksoy M., 1998: 41; Belek, K, 2009: 20; 26). Herodotos’un ifadesiyle “ Tanrıların en hızlısına, ölümlülerin en hızlısı olan atı” kurban ediyorlardı.(215,216)’dan Doğan, 2006: 52-53).

¹² Kazı: Sucuk yapımında kullanılan atların karın yağı. (At etinden yapılmış olan sucuk)

¹³ Çucuk: Atın terbiye edilmiş yağlı göğüs etiyle doldurularak yapılan çiğ veya pişmiş bir tür sucuk.

¹⁴ Uça: Sadece yılkıda bulunan, kuyruk sokumu ile omurgayı birleştiren kemik.

¹⁵ Cumakunova (2009: 54)’te, *atla ilgili terminolojinin önemli kısmını Kırgızcada at etinden yapılmış yemeklerin oluşturduğu* belirtilmektedir.

Şiirin yedinci dördlüğünde (yukarıdaki örnekte ikinci dördlük) atın -ölen kimsenin ruhunun bağışlanması adına- cinsine, durumuna bakılmaksızın rastgele kurban olarak sunulup ve etinin pişirilip yoğ törenine gelenlere ikram ediliyor olduğu anlatılarak, bu durum karşısındaki şairin şikâyeti de dile getirilmektedir. Aslında atın yoğ töreninde kesilmesi bir töredir. Kaynaklarda konuyla ilgili şu bilgilere rastlanmaktadır “...Göçebeliğin sosyo-kültürel hayatında yer alan atın, kutsal bir hayvan olarak dinî törenlerde kurban olarak kullanılması veya ölen kişinin atının kuyruğunun kesilmesi (dullama) ya da beraber gömme geleneği ortaya çıkmıştır” (Belek, K., 2009: 20)¹⁶. Yine bu bağlamda aşağıdaki bilgiler çok önemlidir:

Eski Türkler, Gök Tanrı'ya kurbanı Budun İlli Dağı kenarında nehir kıyısında verirlerdi. Tobalar yılda iki, Göktürk ve Kaçınlar her yıl, Beltirler üç ayda bir kurban keserdi. Gök Tanrı dininde beyaz, mavi ve kırmızı renk önemliydi. Eski çağlarda Tanrı'ya sadece beyaz renkli, siyah beneksiz ve lekesiz at kurban edilirdi. Beyaz renk temizlik, yücelik, ilklığe işaret eder. Sonradan Sagay ve Kaçınlerde ebediliği simgeleyen mavi koç, atın yerini almıştır, geneldeyse başı siyah, bedeni ak koçlar kesilirdi. Göktürklerde at yanında boğa ve koç da kurban edilirdi. Merasimlere kadınlar katılmazdı (Bayat 2007, c. I: 237). Atı kurban ettikten sonra eyer takımlarıyla beraber gömerlerdi. (Keleş, 2016: 268).

Herodotos'a göre de, İskitler "kurban olarak bütün hayvanları ve özellikle at keserler... Şunu da belirtelim ki, domuz kurban etmezler, hatta topraklarında üretmezler bile"²³. (243-248'den Aksoy M., 1998: 41).

Bu şiirin sekizinci dördlüğünde yılka sütünden elde edilen *kımızım*¹⁷ binbir derde deva olduğu ancak bu özelliğinin tam olarak incelenmediği, dolayısıyla da *kımızdan* gereğince ve yeterince faydalanılmadığından şikâyet edilmektedir.

Böylece kaynaklardan edindiğimiz bilgilerin ışığında şairin, “Yılka” şiirinde atın töreye uygun olarak kurban edilmesi gerektiğine vurgu yaptığını, ancak günümüzde artık töreye uygun olmayarak da -sanki melekeye dönüşerek- çeşitli eğlencelere bile kurban edildiğine işaret ederek üzüntülerinin dile getirildiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda “Yılka” şiirinin şu son dördlüğü dikkate değerdir:

*Yılka kesmek, meleke mi, töre mi?
Anlamsızlık, bu da bana göre mi?
At soyunu yok edip de Kırgızlar,
Eşek binse kime yarar, köre mi?*

¹⁶ bk. ayrıca Doğan, 2006: 136; bk. yine a.g.k., 25, 29; 43; 52-56; 67-68; 74-75; 87-90; 98; 110-112; 128; 134; Aksoy M., 1998: 41.

¹⁷ Bu bağlamda Aksoy M. (1998)'de çok önemli bilgilere yer verilmiştir.

“Turalçı Ayarlap/ Biraz Daha Sabırla Bekleyelim”¹⁸ Şiiri

Beş dörtlükten oluşan bu şiirde ilk başta yürük atın ayağının kırıldığına olan üzüntüyü görüyoruz. Daha sonra bu üzüntü yürük atın soyunun devam ettirilip ettirilmemesi endişesine yol açmaktadır:

*Külüktün butu sındı caldıragan,
Da bir at anın colun barbi ulagan.*

*Da bir at çıgaar beken dal özündöy
Cayılğan cayloodoğu san kuladan.*

*Çarçabay kargıp ötkön kündü neçen,
Çaahlıkpay attap ötkön aydı neçen.
Kula attın ordun basar caldıragan
Kulunu cılkı içinde kaldı beken?*

Görüldüğü gibi yürük at, kendi görevini, üstüne düşeni yapmıştır; ama soyunu devam ettirebilecek bir nesil bırakmış mı acaba? Yine kendisi gibi bir yürük, üstün özelliklere sahip at kalabalık yılki içinden çıkacak mıdır?

Kısaca özetleyecek olursak, *hayırda yarış vardır* sözünde olduğu gibi, bir bayrak yarışı olarak değerlendirilebileceğimiz bu hayatta, bir önceki kuşağın teslim ettiği bayrağı taşıyarak yarışa devam ettirilebilmesi gerekiyor. Bu açıdan bayrağı alıp taşıyabilecek birinin sonraki nesiller arasından çıkması ya da doğması çok önemlidir.

*Bar beken artık kulun atasınan,
Carışta köp külüktön aşa turğan.
Kökülün kökkö serpip ay talaada,
Köykaşka anın ordun basa turgan.*

*Sur attay cer tandabay cügürö alçu,
Al turmak baş baygeni künnö alçu.
Bir kunan boldu beken cılkı içinde,*

Ce çirkin büttübü emi külük artı?

Dolayısıyla şair, şiirin “...umudu kesmeden,.../ sabırla, özenle bekleyeduralım” ibarelerinin geçtiği son mısralarında, herkese umutsuz olmamaları, sabırla beklemek gerektiğini telkin etmektedir:

*Cırgalı, sayapkerdin kubanıçı,
A mümkün kündör keleer ulanuuçu.*

Kırıldı yürük atın ayağı
Başka bir at var mı onun yolunu devam ettirecek
Başka bir at çıkar mı acaba onun gibi
Yaylada yayılan sayısız kula renkli atların arasından

Yorulmadan koştuğu günler geçti epey
Yorulmadan kaç ayları geride bıraktı
Zavallı bu kula renkli atın yerini dolduracak
Kulunu kısırak içinde kalmış mı acaba?

Var mıymış ayağı kırılan atın ardında kalan kulun,
Yarıшта çok yürük atı geçebilecek olan.
Kâkülünü oynatarak arazide,
Köykaşka¹⁹ onun yerini dolduracak.

Kır at gibi yer seçmeksizin koşabilecek,
Hatta baş ödülü her gün alabilecek.
İki üç yaşına giren at var mı at sürüsü içinde,
Ya da artık kesilmiş mi soyu yürük atın?

Seyisin mutluluğu, refahı da
Belki de gelir bir gün devam eder.

¹⁸ Mameyev T., *Can düynö cañırığı*, (ırlar), 2016, Bişkek. 82. s.

¹⁹ Köy kaşka: En iyi niteliklere sahip, en üstün olan *kay*: <http://sozduk.manas.edu.kg/index.php>, (Erişim Tarihi: 15.01.2019). Bu sıfat at donu için kullanılmamıştır. Seçkin anlamında insanlar için de kullanılabilir.

Kula attın urugunan ümüt üzböy,

Azıraak ayar kılıp turalıçı.

Kula renkli atın soyundan umudu kesmeden,

Biraz daha sabırla, özenle bekleyeduralım.

“Ak Boz Atın Döbösü/ Ak Boz Atın Kabri”²⁰ Şiiri

Beş dörtlükten oluşan bu şiirde Kırgızların milli oyunu olan “*Ulak/Kökbörü*” oyununun oynandığı sırada, bir ak boz atın tökezleyerek yüzükoyun yuvarlanması ve ardından gelen atların altında ezilerek can vermesinin hemen ardından yaşananlar anlatılmaktadır:

Ulakta²¹ bir ak boz at kömölönüp,

Ketti da, kaldı attarga tebelenip.

*Armanduucanıbardın kareginde,
Bulutuu asman turdu tegerenip.*

*Tepselgen ak boz attı ayağanday,
Buluttar caşın tögüp cay barattı.
Solkuldap büt denesi çabendestin,
Kuçaktap turdu köpkö kayran attı.*

Gökbörü oyununda ak boz at yüzükoyun yuvarlandı,

Ardından gelen atların toynakları altında kaldı.

Zavallı bu atın ukdeli bakışlarında,
Bulutlu gökyüzü duruyordu.

Çiğnenmiş ak boz ata acımışçasına,
Bulutlar boğulmaya başladı gözyaşına
Tüm bedeni titreyip binicisi
Kucaklayıp uzun vakit durdu zavallı atı.

Atın ukdeli ve acıklı bakışlarının karşısında sahibi çok üzülmemektedir. Ancak orada bulunanlar atın murdar olacağına üzülmüncesine sahibine boğazlanarak kesilmesi gerektiğini söylüyorlar:

*Atıñdı aram kılbaş muuzda degen,
Öküm ün kürkürödü ar cağınan.
Oozuña taş tıgılsın dep çabendes,
Bir saamda baş kötörüp at canınan.*

Atını murdar etme boğazla diye,
Emrivaki bir ses gürlendi arka taraftan.
Ağzına taş diye, binici sesini yükseltip
Bir anda başkaldırdı atın yanından.

Bu durum karşısında atın sahibi, gerçek bir dost olarak gördüğü atını, kesmeyerek (kesilmesi gerektiğini söyleyenlere “canınız et yemek isterse kendi atlarımızı kesip yiysin” diyerek) şanına yakışır bir şekilde defnetmektedir:

*- Tañdantkan külük ele baarıñardı,
Bul cerge kömöm dedi canıbardı.
Aylanıp karışkırga baratsañar,
Ayabay cey bergile malıñardı...*

- Hepinizin sevdiğiniz yürük at idi,
Buraya gömeceğim zavallı atı dedi.
Kurda mı dönüştünüz artık sizler
Öyleyse yiysin gayrı öz malınızı...

Dedi da kaytış bolgon adamdarday,

Dedi ve vefat eden insan gibi,

²⁰ Mameyev T., *Can diynö cañırığı*, (ırlar), 2016, Bişkek. 252. s. Bu şiirin Kırgızca adının kelime kelime tercümesi “Ak Boz Atın (Gömüldüğü) Tümsek Yer”dir. Ancak atın gömüldüğü kabirden bahsedilmektedir.

²¹ Ulak: 1. oğlak, keçi yavrusu. 2. Gökbörü oyunu. Kay.: <http://sozduk.manas.edu.kg/index.php>, (Erişim Tarihi: 15.01.2019).

Kömdü anı, eer, kamçısın koşo kömdü. Gömdü onu, eyerini, kamçısıyla birlikte.
Azır da ak boz attın mürzösü dep, Ayıtşat ötkön-ketken oşo döndü. Hâlâ da ak boz atın kabri derler, Oradan geçenler işte orada duran tümsek yere.

“Kökkaşka At/ Gök Akıtmalı At” Şiiri²²

Yine beş dörtlükten oluşan bu şiirde sıradan atların arasında seyis tarafından keşfedilmeyi umutla bekleyen gök renkli alını akıtmalı bir safkan at anlatılmaktadır:

Közünön cangan ümüt bir, Kökkaşka at mümkün külüktür. Çok bolup içi catpasın, Çoburlar menen cürüp bir. Gözlerinde yanan ümit bir, Gök akıtmalı at belki yürüktür. İçi yanıyordur belki de Safkan atların arasına terk edildiği için.

Sayapker mümkün caraşsa, Kaşkaga bütüp kanat da. Akşumkar dağı cetalbas, Aydında çapsa al atka. Seyis belki bunu değerlendirse, Akıtmalı ata kanat bitse. Aksungur bile ona ulaşamaz, Açık alanda koşunca bu ata.

Ancak kendisinin farkedilmediğini hisseden bu at, düştüğü bu halin kaderin bir cilvesi olduğuna, belki kader gülerse bahtının açılacağına inanmaktadır:

Turganın sezip kor bolup, Turgansıyt al at oylonup. Taap alaar mümkün baktısın, Tagdırı ketse oñ bolup. Kendisinin değerlendirilmediğini hisseditip, Duruyor gibi at kara kara düşünüp. Belki o bulur bahtını, Kaderi belki düzelirse.

Şiirin son iki dörtlüğünde, seyis edilirse en iyi yarış atı olacak olan safkan ata değil de, eşeklere, safkan olmayan sıradan atlara gereğinden fazla önem verildiği dile getirilmektedir:

Eşegin dağı maktagan, Essiz bar elge cakpagan. Küñçülük cerge cügürgön, Külük çok ötkön kaşkadan. Eşegini bile öven, Akılsız vardır halk içinde sevilmeyen. Günlük mesafeye koşabilen, Yürük at yoktur daha iyi akıtmalıdan.

Çokudan bul at biyik dep, Çoburdu catsak külük dep. Kökkaşka mayıp bolbosun, Köygöylüü cerde cürüp köp. Zirveden bu at daha yüksektir diye, Safkan olmayan melez ata yürüktür diyorsak, Gök akıtmalı ata yazık olmayasın, Sorunlu yerde çok kalarak.

Son iki mısırda görüldüğü gibi bu şiirde, iyi olanların fark edilerek değerlendirilmesi gerektiği, aksi takdirde (her iki tarafa da) yazık olacağı vurgulanmaktadır.

²² Mameyev T., *Can düynö cañırığı*, (ırlar), 2016, Bişkek. 252. s.

“Arıbas Toonun Külüğü/ Yorulmaz, Dağın Yürük Atı”²³ şiiri

Bu şiirin ilk üç dördlüğünde zamanında *tulpar* adıyla anılan alını akıtmalı bir kır atın, yetiştirdiği yaşlı *ulakçı*²⁴ olan sahibinin vefat etmesiyle hem sahibinin, hem kaderinin değiştiğine işaret edilmektedir:

*Kezinde tulpar atalıp,
Kezinde talbay cügürgön.
Kişeneyt kez-kez armanduu,
Ayrılğan külük üyürdön.*

Zamanında asil at adını alıp
Zamanında yorulmadan koşan.
Kişner zaman zaman ukdeli,
Ayrılmış yürük sürüsünden.

*Baa berbey külük kaşka atka,
Bir colu körböy taptap da.
Kiyinki eesi ötkörgön,
Üyrün anın başka atka.*

Değer verilmeksizin yürük akıtmalı ata,
Bir kere görmeksizin geri bırakıp da.
Sonraki sahibi onu geçirmiş,
Sürüsünü onun başka ata.

*Mañdayı kaşka sur attı,
Sayapker, çıkkan ulakçı.
Çoñoytkon ele bir kezde,
Ulgaygan biröö bul attı.*

Alını akıtmalı kır atı,
Ulakçı olan biri seyis etmişti.
Yetiştirmişti bir zamanlar,
Yaşlı tecrübeli bir kişi bu atı.

Sonraki iki dördlükte ise bu atın, yaşlı *ulakçı* tarafından bir evladı kadar sevildiği, hiçbir şeyden eksik edilmediği ve buna karşılık olarak da katıldığı her yarışta gerçekten *tulpar* gibi uçarak sahibinin onurunu koruduğu anlatılmaktadır:

*Körböstön kadim kulunday,
Körüüçü anı uulunday.
Cem berip, taza çöp berip,
Baktı ele aldın suu kulbay.*

Görmeden basit kulun²⁵ gibi
Görürdü onu oğlu gibi
Yem verip, iyi ot verip,
Bakmıştı onun altını kuru tutarak.

*Al kulun asıy bolğondo,
Cügürböy uçup çoñ coldo.
Eesine namıs alperçü,
Çabilıp dalay toylordo.*

O kulun beş yaşını geçince,
Koşmuyor uçar büyük yolda.
Sahibini hep kazandırırdı,
Düğünlerde düzenlenen koşularda.

Toplamda yedi dördlükten oluşan bu şiirin son iki dördlüğünde de herkesin sayıp sevdiği yorulmaz bir dağ atı olan bu yürük atın, sahibi vefat edince insanlarla birlikte ağladığı, yas tuttuğu, ukde içinde eski günlerini yâd ederek yalnız kaldığı dile getirilmektedir:

*Ayrılğan küünü eesinen,
Adamday attı sıylagan.*

Ayrıldığı gün sahibinden,
Adam gibi atı sayıp seven.

²³ Mameyev T., *Can düynö cañırığı*, (ırlar), 2016, Bişkek. 128.-129. ss.

²⁴ Ulakçı: Gökbörü oyununu bilen, oynayan kişi. Kay.: <http://sozduk.manas.edu.kg/index.php> , erişim tarihi: 20.01.2019.

²⁵ Kulun sözünün eski Kırgızca döneminde “erkek çocuk” anlamına gelen oğul kelimesine +un ekinin birleşmesi ve ilk sesin düşerek, gulun şeklinde dönüşmesinin sonucunda ortaya çıktığı ve “at yavrusu” anlamında kullanılmaya başladığı söylenir (oğul+un>oğulun>>gulun>kulun) (Seydakmatov, 1988: 160’tan Belek K., 2015: 40-41).

*Kişiler catsa öktürüp,
Al dağı koşo ıylagan.*

Kimseler bağırıp ağıyorlarsa,
O da birlikte ağlamıştı.

*Cok adam anı taptagan,
Cok emi anın üyürü.
Aydiñda turat armanduu,
Arıbas toonun külügü.*

Yoktur artık ona iyi bakan adam
Yoktur artık onun sürüsü.
Açık alanda duruyor ukdeli.
Yorulmaz, dağın yürük atı.

“Mürzödö/ Kabir Başında” Şiiri²⁶

Bu şiir, eski bir mezarlık ve bu mezarlıktaki dikkat çeken bir kabrin tasviri ile başlamaktadır. İlk dördlükte, bahsi geçen kabrin başında her gün boz bir atın görüldüğü, ikinci dördlükte ise atın bu kabir başından -sanki görülmez bir bağ ile bağlanmışçasına- hiç ayrılmadan durduğu ve bu durumun da görenleri -akıllarına bir düğüm atarak- çeşitli düşüncelere sevk ettiği anlatılmaktadır:

*Caynagan eski mürzödö,
Oylontot meni bir döbö.
Bilbeymin anın canınan,
Bir boz at ketpeyt kündö ele.*

Birçok eski kabrin bulunduğu yerde,
Düşündürür beni bir tümsek yer.
Nedeni bilinmez o tümsek yanından,
Bir boz at hiç ayrılmaz.

*Oy kelet maga ar kaday,
Ottoboy başka maldarday.
Ürgülöp tura beret al,
Mürzögö baylap salganday.*

Çok çeşit düşünceler gelir
Otlamaz o başka hayvanlar gibi,
Pinekler gibi durur hep,
Mezara bağlanmış gibi sanki.

*Bir nerse aytıp kabarlap,
Catkansıp başı salañdap.
Kandaydır ıylap turgansıyt,
Közünön çaşı salaalap.*

Bir şeylerin haberini verir gibi,
Başı eğik, duruyor.
Sanki ağlıyor gibidir,
Gözlerinden yaşları akararak.

Üçüncü dördlükte ise aslında görülmez bir bağın ne olduğuna dair belirtilere yer verilmektedir. Dördüncü dördlükte ise bir önceki dördlüklerdeki anlatılanlara artık açıklık kazandırıldığını görüyoruz:

*Kuyruğu, calı cayılğan,
Carışka dalay çabılğan.
Külüktür mümkün ayrılğan,
Adamın estep sagingan.*

Kuyruğu, yelesi açılmış,
Yarıştı epey koşturtulmuş,
Yürük attır belki ayrılan,
Sahibine özlem duyan her zaman.

Bu dördlüğün ilk mısraında görüldüğü üzere kuyruklarının, yelelerinin dağınık olması bu atın -sahibi bu dünyadan göçtüğünden dolayı bakımsız kalarak- yas tuttuğuna işaret etmektedir. En son dördlükte ise atların hepsinde olmasa da arasından bazılarının insan gibi hislerinin oldukları dile getirilerek, şiirin ilk dördlüğünde atılan düğüm -şiirin son iki mısraında- çözülmektedir:

*Atın da bar go sezimi,
Adamdar sımal keesinin.*

Atın da vardır hisleri,
İnsanlar gibi bazılarının.

²⁶ Mameyev T., *Can düynö cañırığı*, (ırlar), 2016, Bişkek. s. 228.

Mürzösü çıgaar al döbö, Mezarı olabilir o tümsek,
A balkim anın eesinin. Belki de onun sahibinin.
 Bu şiirde atın sahibine gösterdiği vefakârlığı dile getirilmiştir.

“İyığısıñ Cılkının/ Kutsalısın Yılkının”²⁷ Şiiri

Cürsön dağı kaday gana col menen, Yürüsen de her türlü yolların üzerinde,
Cürüşüñön cañılbağan corgo eleñ. Yürüşüyünden hiç yanılmamış yorga idin.
Sıpatıñda kulun sım bar ele, Senin yanında kulunun özellikleri vardı,
Çeber usta casaganday kol menen. Mahir bir usta eliyle yapılarak konulmuş.

Şiirin bu ilk dördlüğünde yol seçmeksizin ve yürüyüşünden hiç yanılmayan yorga atına güzelleme söylenmektedir; Şiirin aşağıdaki ikinci dördlüğünde ise zamanın geçmesiyle onun takattan düştüğü, artık yaşlandığı dile getirilmektedir:

Mezgil keldi aldan-küçtön tayıdñ, Zaman geldi düştün güç ve takattan,
Artındasıñ azır corgo baarınñ. Herkesin gerisinde kalan bir yorgasın.
Kıyın emi baştağıday col ulaş, Gayrı zordur eskisi gibi yol katetmek,
Kıskardı emi baştağıdan arımıñ. Kısaldı artık eskisinden adımın.

Bu şiirin üçüncü dördlüğünde yorga atın her zaman ardına bakmaksızın ileriye atıldığı ancak onun bu asaletinin artık unuttulduğu dile getirilerek, atın da insanlar gibi bir kadere sahip olduğu vurgulanıyor. Güçlü olduğu zamanlarda herkesin dilinde olan bu at, güçten takattan düşünce unutulmaktadır. Son dördlüğünde ise yine onun eski günleri yâd edilmekte, her ne olursa olsun onun yorga adıyla anılan yilkı atının arasında asil ve kutsal olduğu vurgulanmaktadır:

Arttı unutup karaçu eleñ aldiñi, Geri tarafı unutup, hep bakardın önüne,
Al keziñdin bir belgisi kaldıdı? O zamanlardan kaldı mı ki bir belirti?
Asıldığın esten köbü çıgarğan, Asilliğini çoğu aklından çıkarmıştır,
Atın dağı adamğa okşoş tagdıı. Atın dahi insaninkine benzer kaderi.

Mingen adam can cırgatkan coldo köp, Epey kimse binerek rahat etmişlerdi yollarda,
Baktan tayğan arıgan da corgo köp. Şansı elinden kayıp yolda kalan yorgalar çoktur.
Ne bolso da iyığısıñ cılkının, Ne de olsa kutsalısın yılkının,
Atalğanıñ çobur emes corgo dep. Melez değil, yorga adıyla anılan.

Görüldüğü gibi Mameyev’in at konulu şiirlerinde, atların hızına, kımızın faydalı olduğuna, yaşlarına, don renklerine, davranış ve cinslerine göre isimlendirmelerine değinilmektedir. En önemlisi atların da insan gibi hislerinin olduğuna işaret edilerek, çok eski tarihten beri insanların can dostu oldukları, safkan olsun olmasın, her zaman insanlara fayda sağladıkları dile getirilmektedir. Ancak son zamanlarda atların insan dostları tarafından gereğince ilgi görmedikleri hususu da vurgulanmaktadır.

²⁷ Mameyev T., *Can düynö cañırığı*, (ırlar), 2016, Bişkek. 253.s.

Mameyev'in şiirlerinde teşbih unsuru olarak at ve atla ilgili isimlendirmeler

“Kırgızların, hayatlarının her safhasında beraber oldukları ata oldukça saygı duydukları için, onları doğduğu andan itibaren yaşlarına göre isimlendirdiğini” belirten Belek (2008: 40), atların renklerine²⁸, cins ve karakter özelliklerine göre de isimlendirildiklerine işaret ederek konuyla ilgili ayrıntılı ve açıklayıcı bilgiler vermektedir (a.g.k., s. 41-44). Dolayısıyla bu bölümde Mameyev'in şiirlerindeki at ve at yerine kullanılan isimlendirmelerin gerçek anlamıyla mı yoksa bir teşbih unsuru olarak mı kullanıldıkları tespit edilecektir:

- “*Oygon Tooluk/ Uyan dağlı*”²⁹ başlıklı şiirinden alınan bu dörtlükte tam benzetme görüyoruz: Soyut bir kavram olan zamanın akışı somut olan atın hızına benzetilmektedir:

....

*Turmuşstun mezgil irmep ar bir çağın,
Külügü kayıpka okşoyt saldırsa amñ.
Cıldardın siñip ketken kuçagina.
Kapkaçan çiyneñ menen cargulçağıñ.
(Mameyev T., 2016: 208)*

Hayatın her anını açar kapar,
Yürük at gibi koşar apar topar.
Kağnılar, el değirmen her bir şeyi,
-Yılların kucağıyla- zaman kapar.
(Mameyev T., 2018: 11)

....

- “*Kıyalımdağı Kıyroolor/Hayal Kırıklıklarım*” adlı şiirinden alınan aşağıdaki örneğin birinci mısramda, zaman hız yönünden yürük ata benzetilmektedir:

...

*Arkıradı30 mezgil külük toktoboy,
Akırında ayban çalış çak büttü.*

Çok hızlı geçti zaman yürük at durmadan,
Sonunda hayvan misali çağ geçti.
(Mameyev T., 2016: 172)

....

- “*Ekinçi ır/ İkinci Şiir*” adlı şiirinden alınan aşağıdaki şiir parçasının birinci mısramda, ikinci mısramdaki çokluk birinci şahıs biz'in karşılaştırıldığı üçüncü şahıslar, yürük ata, hızını alamayıp kişnemesi yönünden benzetilmektedir:

²⁸ Salim Küçük'ün “Türk Kültüründe Donlarına Göre Atlara Verilen Adlar ve Nişanları” adlı makalesi bu bağlamda dikkate değer önemli bir çalışmadır.

²⁹ Çeviri metni, TÜRKSOY tarafından şairin 80. yıl dönümü armağanı olarak hazırlanan “*Ben Dünyayı Temizlerim Şiirimle*” adlı şiir kitabından alınmıştır.

³⁰ Burada arkıra- “kükremek; uğuldamak, gürllemek, çağlamak; *mec.* Zaman hızlı geçmek” fiilinin mecaz anlamı kullanılmıştır (<http://sozduk.manas.edu.kg/index.php>, Erişim Tarihi: 19.01.2019).

....

*A alar küllükkö okşoyt azınagan,
Azır biz atka okşoybuz okurangan.*

Onlarsa yürük at gibiler hızını alamayıp çok
kişneyen,
Şimdi biz ata gibiyiz püşküren.
(Mameyev T., 2016: 103)

....

Yukarıdaki örneğin ikinci mısramda biz çoğul birinci şahıs zamiri ata, öylesine durup püşkürmesi yönünden benzetilmektedir.

•“*Coldogu ölüm/ Yoldaki Ölüm*” adlı şiirindeki “*İnsan bazen üzülmez atlar gibi,..*” (Mameyev, T., 2018: 67) mısramda ise atların bazı insanlara göre daha üstün olduğu dile getirilmektedir. At kişileştirilerek insana benzetilmektedir.

•“*Karbalas akınga/ Şair Karbalas’a*” adlı şiirinin şu örneğin ikinci mısramda suçsuz yere Sibirya’nın kalın ormanlarına sürgün edilen ve orada yıllarını geçiren Karbalas adlı şair, iple bağlanmış yürük ata masumiyet yönünden benzetilmektedir:

...

*Bir top cılın anda ötkördüñ ömürdün,
Küllükkö okşop küñöösü cok baylaluu.*

Birçok yılını orada geçirdin ömrünün,
Yürük at gibi masum ama bağlanmış.
(Mameyev T., 2016: 45)

....

•Yine “*Karbalas akınga/Şair Karbalas’a*” adlı şiirinin son satırlarında şair Karbalas *buudana* dayanıklılığı ve hızı yönünden benzetilmektedir:

...

*Bara-bara tögülüp da, çaçılıp,
Buudan bolup, calın cerge sapırıp.*

Git gide dökülüp de saçılıp,
Buudan/dayanıklı ve hızlı koşan at olup, yeleleri
yerlere döşenir.
(Mameyev T., 2016: 46)

...

•“*Kündörüm bolot ergigen/ Günlerim Olur Coştuğum*” adlı şiirinin şu mısralarında günler, yürük atın kâkülünü serpererek, yelelerini salarak güzel yürüşüne benzetilmektedir:

...

*Külüktöy serpen kökülün,
Kündörüm bolot ergigen.*

Yürük at gibi serpen kâkülünü,
Günlerim olur coştuğum.
(Mameyev T., 2016: 3)

....

•“*Turalıçı Ayarlap/ Biraz Daha Sabırla Bekleyelim*” adlı at konulu şiirinin aşağıdaki dördlüğünde çevikliği, dayanıklılığı yönünden benzetilen

sur ata benzeyen bir başka atın olup olmadığı sorgulanarak bu atın neslinin devam ettirilip ettirilmemesi endişesi güdülmektedir:

...

*Sur attay cer tandabay cügürö alçu,
Al turmak baş baygeni kününö alçu.
Bir kunan boldu beken cılkı içinde,
Ce çirkin büttübü emi külük artı?*

Kır at gibi yer seçmeksizin koşabilecek,
Hatta baş ödülü her gün alabilecek.
İki üç yaşına giren at var mı at sürüsü içinde,
Ya da artık kesilmiş mi soyu yürük atın?

(Mameyev T., 2016: 82)

...

•“*Añız bolup ayılçı/ Destan Ol Sen Dillere*” adlı şiirin iki mısraında insan *argımaka* atlaması yönünden benzetilmektedir:

...

*Ay, cıldı argımkatay attoo kerek,
İlküünü, magdıroonu taştoo kerek.*

Ay, yılı argımak gibi atlayıp geçmek gerek,
Tembelliği, uyuşukluğu bırakmak gerek.

(Mameyev T., 2016: 230)

...

•“*Aylasızlık/Çaresizlik*” adlı şiirinde geçen şu örneğin ikinci mısraında çağ *argımaka* güzelliği, gücü, şöhreti -göklere kâkülünü savurduğu- yönünden benzetilmektedir:

...

*Kökülün serpken asmanga,
Argımak sımal çak kayda?*

Kâkülünü savurup göklere,
Argımak gibi çağ nerede?

(Mameyev T., 2016: 16)

...

•“*Akın tolup taşkanda/ Akın Dolup Taşınca*” adlı şiirinin iki satırında şair kendisini, şiirlerini yazarken coştüğünü ve bu durumu da hızını alamayışı yönünden aygıra benzetilmektedir:

...

*Aygır bolup ketem keede azınap,
Ana oşondo kumar, çerim cazılat.*

Aygır oluveririm bazen hızımı alamayıp çok
kişneyip,
İşte o zaman sıkıntılarım gider, moralim düzelir

(Mameyev T., 2016: 257)

...

•Kırgızların büyük mizah şairi, Baydılda Sarnogoyev’e atfen yazılan “*Başkaça bolçu/ Farklıydı*” adlı şiirindeki şu mısralarda ise, edebiyat bozkıra, onun şiirleri ise boz yorgaya benzetilmektedir:

...

*Boz talaa köşüp turuuçu,
Boz corgo bolup saldırsa.*

Bozkırlar rahat ederdi,
Boz yorga olarak koşursa.

(Mameyev T., 2016: 104)

...

•“*Seksen birdegi kariyanın ırı/ Seksen Bir Yaşındaki İhtiyarın Türküsü*”nde ise ihtiyar, gençliğini *tulpara* hızı ve asaleti bakımından benzetmektedir:

...
Tulpar elem cer tandabay cügürgön, Tulpar idim, yer seçmeden koşturan,
Mezgil meni atka aylanıtı tuşalğan. Zaman beni ata dönüştürdü köstekli.
(Mameyev T. , 2016: 181)

•Bu örneğin ikinci mısramda ise, durgunluğu serbestçe hareket edememesi durumu, atın kösteğe vurulmasına benzetilmektedir:

...
Tulpar elem cer tandabay cügürgön, Tulpar idim, yer seçmeden koşturan,
Mezgil meni atka aylanıtı tuşalğan. Zaman beni ata dönüştürdü kösteğe vurulan.
(Mameyev T., 2016: 181)

•Yine aynı şiirin son mısralarında ihtiyar, 81 yıllık hayatını *tulpara* hızı ve asaleti bakımından benzeterek gurur duymaktadır:

...
Sıymıktanam seksen bir cıl içinde, Gurur duyarım seksen bir yıl içinde,
Kaçır emes tulpar bolup çaşadım. Katır değil tulpar gibi yaşadım.
(Mameyev T., 2016: 181)

•Tıp ilimlerinin doktoru akademisyen ve hekim Marat Sagınbekov’a atfen yazılan -bir nevi eski toprak- ibaresini çağrıştıran “*Bayırkınu tukumu/ Eski Zamanların Nesli*” başlıklı şiirinde, Marat Sagınbekov *tulpara*, gücü, sağlamlığı ve asaleti yönünden, benzetilmektedir:

...
Talıbagan tulpar bolgon ekensiñ, Yorulmayan tulparmışsın zamanında,
Cetiñçi atañ Beş-Terektin kulunu. Yedinci baban Beş-Terek’ten çıkan sevilen biri olan.
(Mameyev T., 2016: 272)

•Yine bu örneğin ikinci mısramda geçen *kulun* isimlendirmesi, bir meskene ait ve o meskenin şahısları tarafından sevilen kişi anlamında kullanılmakla birlikte Marat Sagınbekov’un yedinci babası, kulunun güzelliğine, saflığına benzetilmektedir:

•At konulu “*Arıbas Toonun Külügü/ Yorulmaz, Dağın Yürük Atı*” başlıklı şiirinde, bir atın eski hâli *tulpara* yorulmazlığı yani dayanıklılığı yönünden benzetildiğini görüyoruz:

...
Kezinde tulpar atalıp,
Kezinde talbay cügürgön.

Zamanında tulpar adıyla anılıp,
Zamanında yorulmadan koşturan.
(Mameyev T., 2016: 128)

...

• Aynı şiirin bir başka mısraında da yürük atın, sahibi tarafından çok sevildiği vurgulanarak oğlu gibi görüldüğü dile getirilmektedir. Burada yürük at -kulun oğul karşılaştırması yapılarak- sevilirliği, yakınlığı yönlerinden oğula benzetilmektedir:

...
Körböstön kadim kulunday,
Körüüçü am uulunday.

Görmeden sıradan kulun gibi,
Görürdü onu oğlu gibi.
(Mameyev T. , 2016: 128)

...

Burada, Belek (2008: 40-41)'deki "oğul+un>>oğlun>>kulun (erkek çocuk)" ilişkisinin günümüzdeki bir örneğinin bu şiir mısralarında geçtiğini görüyoruz.

• "Sabagım kelet/ Dövesim Gelir" adlı şiirinde ise bazı olumsuz örnek teşkil eden kimseler, işe yaramaz atın olumsuz yönüne benzetilmektedir:

...
Uysuñbu baksa süt berbes,
Atsıñbı takır küç berbes?

İnek misin beslese bile süt vermeyen,
At mısın hiç gücünü vermeyen/ boyun eğmeyen?
(Mameyev T., 2016: 78)

...

• "Elüü cıldan kiyinki ır/Elli Yıl Sonraki Türkü"sünde eski günlerini yâd eden kahramanın geri dönmek isteyişi, yürük ata, usanmışlığının yanı sıra hızını alamayıp koşması yönünden benzetilmektedir; zira hızını alamayan bir kimsenin geriye ani bir dönüş yapması zordur:

...
Bulardın baarın estep cürök menen,
Buulukkan külökkö okşop kün ötköröm.

Bunların hepsini hatırlayıp yürek ile,
Usanmış ama hızını da alamayan yürük ata
benzer günler geçiririm.

(Mameyev T., 2016: 102)

...

Aslında yürük atlar atların, yorulmak bilmedikleri, *çatlayana kadar* koşmaya devam ettikleri bilinir. Burada atların bu yönü de hatırlatılmaktadır.

• "Cayloodogu calgız tün/ Yayladaki Bir Gece" adlı şiirinde yıllar sonra tekrar yaylaya giden şahsın yaylada geçirdiği bir gecenin içinden sıyrılıp gençlik yıllarına -eski günlerini yâd ederek- gitmek isteyişi, bağlanmış ve bağını koparmak isteyen yürük atın çırpınışı ve hüzünlenişine benzetilmektedir:

...

*Bayloodogu külökkö okşop buuluğup,
Eske salam erkin uçkan çağımdı.*

Bağlanmış yürük at gibi sıkılıp,
Hatırlarım özgürce koşturduğum çağımı.

(Mameyev T., 2016: 185)

...

•“*Inaktar/ Yakınlar*” adlı şiirinde de, yakın gördüğü kimse tarafından çeşitli entrikalara maruz kalan bir kimse, kendinin çaresizliğini, adımından yanılan yürük atın yuvarlanışına benzetmektedir.

...

*Canım keyip tabalbay amalımdı,
Caza baskan külüktöy kömölöndüm.*

Canım sıkılır bulamadan çaremi,
Adımından yanılan yürük at gibi yuvarlandım.

(Mameyev T., 2016: 275)

...

•“*Kütüüdön tacoo/ Beklemekten Sabrı Tükenmek*” adlı şiirinde, sevdiği birini bekleyen kimsenin özlemlilikli bekleyişi ve sonu gelmeyen bu bekleyişin ıstırabı gerilmiş urgana bağlanmış yorganın usanmasına benzetilmektedir:

...

*Keyiştı tartıp kermede turğan corgodoy,
Sağınıp seni kütüüdön caman cadadım.*

Üzüntü çeker gerilmiş ipte bağlı olan yorga gibi,
Özlemlilikle seni beklemekten bıktım usandım.

(Mameyev T., 2016: 189)

...

•Türkçeye “Artık Yoksun” adıyla çevrilen şiirinde geçen “zaman atı” ibaresi, ömrün hızlı geçişine benzetilmektedir:

...

*Yer yerlerde hamsi oynar sekerek,
Şelale akar yüksekten su çekerek.
O zamanki saf düşünce, toy çocuk,
Ak saç oldu zaman atı geçerek.*

(Mameyev, T., 2018: 42)

...

•“*Eskertken Beym/ Hatırlatmış Mıdır?*” adlı şiirinde hayalin hızı ata benzetilmektedir:

...

*Al kezdi azır oylonom,
Atına minip kıyaldın.*

O zamanı şimdi düşünürüm,
Atına binip hayalin.

(Mameyev T., 2016: 143)

...

•“*Sagınuunun köz caşı/ Özlemden Akan Gözyaşları*” adlı şiirde at yavrusunun ismi olan kulun, oğlum, yavrum anlamında kullanılmış; başka bir ifadeyle söyleyecek olursak, oğlu sevilirliği, güzelliği yönünden kuluna benzetilmektedir:

...
Çal aytat: - *Oo kulunum anday bolso,* İhtiyar söyler: -Hey yavrum/ Sevgili oğlum
Al caktan ata-ene da satıp alğın... öyleyse,
O taraftan anne ve babanı da satın alasin.
(Mameyev T., 2016: 141)

...
• “*Iyığıstıñ cılkının/ Kutsalsın Yılkının*” adlı at konulu şiirinde ise, atın güzelliği, kulunun güzel görünümüne benzetilmiştir:

...
Sıpatıñda kulun sını bar ele, Görünümünde kulunun görünümü vardı,
Çeber usta casaganday kol menen. Maharetli bir usta özenle yapmış gibi eliyle.
(Mameyev T., 2016: 253)

SONUÇ

At, bir dost, sırdaş, tehlikeli anlarda sahibini koruyup kollayan varlıktır. Bu yönleriyle at konusu gerek sözlü edebiyata, gerekse yazılı edebiyata konu olmuş, hakkında rivayetler, masallar, destanlar anlatılmıştır. Yazar ve şairlerin eserlerinde yer almış, hatta at için özel eserler de yazılmıştır. Türklerin ve en eski Türk boylarından olan Kırgızların tarihinde at çok önemli bir yere sahip olduğundan, “Manas” başta olmak üzere “Kurmanbek”, “Er Töştük” gibi destanlarında da at konusu işlenmiş, atasözleri ve deyimlerinde de yer almıştır. Sonuç olarak, çeşitli şair ve yazarların da eserlerine konu olan atın, Tölögön Mameyev’in şiirlerinde de çok büyük öneme sahip olduğu görülmüştür. Onun şiirlerinde at ya *at* ve *cılkı* “yılki” gibi genel isimlendirmelerle, ya da *ak boz at*, *sur at* “kır at” gibi don renklerine göre isimlendirmelerle yahut da *kulun*, *kunan* “iki yaşını dolduran erkek at” yaşlarına göre veya da *argımak*, *tulpar* vb. cins ve yapılarına göre isimlendirmelerle geçmektedir.

Dolayısıyla bu tür at ve atla ilgili isimlendirmelerin geçtiği mısralar da dikkate alınarak yapılan incelemenin sonunda aşağıdaki görüldüğü gibi dikkate değer sonuçlara ulaşılmıştır.

Tölögön Mameyev’in incelediğimiz tüm şiirlerinde genel olarak atların ismi olan *at* 25 kez ve *cılkı* 13 kez; yaşlarına göre at isimlerinden *kulun* 10 kez, *kunan* ve *asıy* 1-er kez, don renklerine göre at isimlerinden, *boz at* 1 kez, *ak boz at* 3 kez,

karager 2 kez, *kaşka* 2 kez³¹, *kaşka at*, *kökkaşka*, *kökkaşka at* ve *kök corgo* 1-er kez, *kula at* 2 kez, *kula*, *kaşka sur at*, *sur at* ve *toru* 1-er kez; cins, yapı ve davranışlarına göre at isimlerinden *argımak* ve *aygır* 2-şer kez, *buudan* 3 kez, *corgo* 12 kez, *çobur* 7 kez, *külük* 25 kez, *tulpar* 7 kez geçmektedir.

Toplamda 126 kere at ve atla ilgili isimlendirmelerden at konulu şiirlerinde,

- 1) Atın genel adı olan,
 - at isminin 12'si;
 - yıllık isminin 8'i;
- 2) yaşlarına göre at isimlerinden;
 - kulun isimlendirmesinin 6'sı;
 - tüm şiirlerinde 1-er kez geçen kulan ve asıy isimlendirmelerinin her ikisi de;
- 3) At don renklerinden,
 - *boz at* ile *ak boz at*, *kök kaşka at*, *kökkaşka*, *kaşka*, *kaşka sur at*, *kula*, *kula at*, *sur at*, *kök corgo* isimlendirmelerinin tamamı;
- 4) cins, yapı ve davranışlarına göre at isimlerinden,
 - *corgo* isimlendirmesinin 6'sı;
 - *çobur* isimlendirmesinin 4'ü;
 - *külük* isimlendirmesinin 9'u;
 - *tulpar* isimlendirmesinin 2'si;

at konulu şiirlerinde geçmektedir. *Karager*, *toru*, *argımak*, *aygır*, *buudan*, *kök corgo* isimlendirmeleri ise at konulu şiirlerinde hiç geçmemektedir. Özet olarak, at ve atla ilgili isimlendirmelerin 66 tanesi at ile ilgili yazılan şiirlerinde, 60 tanesi ise diğer şiirlerinde geçmektedir.

At konulu şiirlerinde geçen bu isimlendirmelerin büyük çoğunluğu gerçek anlamlarında kullanılmıştır. Dolayısıyla at konusunun işlenmediği şairin diğer şiirlerine baktığımızda,

- at isminin 6 kez teşbih unsuru olarak;
- yıllık isminin tamamının sözcük anlamıyla;
- kulun isminin 4 kez teşbih unsuru olarak (bunlardan biri at konulu şiirinde);
- Kulan ve asıy isimlendirmelerinin sözcük anlamlarıyla;
- Ak boz at, boz at, karager, kula, toru, kökkaşka, kaşka isimlendirmelerinin de tamamının sözcük anlamlarıyla;

³¹ Üç kez geçen kaşka isimlendirmesinin ikisi akıtmalı at anlamında, birisi sur at'ın tamlayanı olarak geçmektedir.

- Sur at isimlendirmesinin 1'i teşbih unsuru olarak (at konulu şiirinde);
- Argımak isimlendirmesinin her ikisi de teşbih unsuru olarak;
- Aygır ve buudan isimlendirmelerinin 1'er tanesi teşbih unsuru olarak;
- Corgo isimlendirmesinin 2 tanesinin teşbih unsuru olarak;
- Çobur, kırçangı ve kök corgo isimlendirmelerinin tamamı sözlük anlamlarıyla;
- Külük isimlendirmesinin 8'inin teşbih unsuru olarak;
- tulpar isimlendirmesinin de 4'ünün teşbih unsuru olarak;

kullanıldığına şahit olunmuştur.

Dolayısıyla at ve atla ilgili isimlendirmelerin atla konulu şiirlerinde 66 kez geçtiği bunun 1 tanesinin teşbih unsuru olarak kullanıldığı, diğer şiirlerinde 60 kez geçen at ve atla ilgili isimlendirmelerden de 28'inin (toplamda 29 tanesinin) teşbih unsuru olarak kullanıldığı saptanmıştır. Bu verilerden hareketle, at konulu şiirleriyle diğer şiirlerinde at ve atla ilgili isimlendirmelerin eşit derecede olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşılık at ve atla ilgili isimlendirmelerin neredeyse tamamının, at konulu şiirlerinde değil, diğer şiirlerinde teşbih unsuru olarak kullanıldığını görüyoruz.

Mameyev'in şiirlerinde teşbih unsuru olarak kullanılan at ve atla ilgili isimlendirmeler, olumlu ya da olumsuz olarak hızı, masumiyeti, güzelliği, gücü, çevikliği, dayanıklılığı, asaleti, rahatlatıcı özelliği vb. yönlerinden benzetilen olarak kullanılmıştır.

Mameyev'in at konulu şiirlerinde ise, atların hızından, kırmızın faydasından, don renklerinden, insan gibi hislerinin olduğundan vb. bahsedilmektedir. Ayrıca çok eski tarihten beri insanların can dostu oldukları, safkan olsun olmasın her zaman insanlara fayda sağladıklarından da söz edilmektedir. Fakat son zamanlarda atların insan dostları tarafından gereğince ilgi görmedikleri, sadece töreye uygun olarak kurban edilmesi gereken atların artık çeşitli eğlencelerde bile et niyetinde kesildiği hususları da vurgulanmaktadır.

Bu verilerden hareketle, yaylak-kışlak hayatının neredeyse görülmediği günümüz dünyasında atın Kırgızların hayatında hâlâ çok önemli olduğu, sadece hipodromlarda koşturularak kazanma uğrunda bahislerin oynandığı bir obje değil, millî bir at sporu olan *Ulak/Kökbörü/Gökbörü* gibi oyunlarda temsil ettiği şahsın veya grubun onurunu koruyan birer gurur kaynağı olduğu görülmüştür. Ayrıca, Kırgızların atı gerçek bir dost olarak gördükleri, ölünce şanına yakışır şekilde defnediği örneklerine de rastlanmıştır. Burada Kırgızlar tarafından ata hâlâ ilk dönemlerdeki gibi önem verildiğini görüyoruz. Günümüz dünyasında Kırgızlar tarafından çok sevilen atın sadece masallarda, efsanelerde anlatılan birer hayvan kahramanları olmadığı, üzerine insanlar tarafından yeni yeni rivayetlerin üretildiği, Tölögön Mameyev'in şiirleri örneğinde saptanmıştır.

Sonuç olarak, Mameyev'in şiirleri örneğinde insanlık tarihi boyunca çok önemli roller üstlenmiş olan atın Kırgızlar arasında hâlâ kutsal ve asil bir hayvan olarak kabul edildiğini, henüz o eski önemini ve değerini yitirmemiş olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca şiirlerinde Mameyev'in, atı insanın sadık dostu olarak gördüğü, ata duygulu, hissiyatı olan asil bir birey olarak yaklaşım sergilediği gözlemlenmektedir.

KAYNAKÇA

Abıdeş, M. (2016). Türk edebiyatında at. *Bizim Külliye*, 76-86. <http://bizimkulliye.com/?p=465>, (Erişim Tarihi: 01.11.2019)

Aksoy, M. (1998). Türklerde at kültürü ve kıımız. *Tarih Dergisi*(142), 38-44. <https://uqusturk.files.wordpress.com/2011/05/trklerde-at-kltr-ve-kmz.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.10.2019).

Aksoy, M. (2013). İskitlerden Türklere at kültürü ve kıımız. *Yeni Ufuklar*(18), 26-31. https://www.academia.edu/30738222/Mustafa_Aksoy_%C4%B0skitlerden_T%C3%BCrklere_At_K%C3%BClt%C3%BCr%C3%BC_ve_K%C4%B1m%C4%B1z, (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

Belek, K. (2008). Kırgızlarda at ve at kültürü. (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Bişkek. <https://docplayer.biz.tr/6228562-Kirgizlarda-at-ve-at-kulturu.html>, (Erişim Tarihi: 01.15.2019).

Belek, K. (2015). Eski Türklerde at kültürü (Dünden bugüne Kırgız kültürel hayatı örneği). *Gazi Türkiyat*(16), 111-128.

Cumakunova, G. (2009). Kırgız ve Türkmen Türkçelerinde atçılık terminolojisi. *Ankara Üniv. Dil Tarih Coğrafya Fak.,Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 40-55. <http://mtad.humanity.ankara.edu.tr/makale.php?id=350>, (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

Cusuyev, S. (2012, 01 13). *Kayrattuu akındın kanattuu ırları*. <http://kmborboru.su/2012/01/13/kajrattuu-aky-ndy-n-kanattuu-y-rlary/>, (Erişim Tarihi: 01.07.2019).

Doğan, O. (2006). Bozkır kavimlerinin kültür ve mitolojilerinde at. (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara.

Herodotos (1973). Herodotos tarihi. (Çev. Müntekim Ökmen). İstanbul: Remzi Kitabevi.

<http://kmborboru.su>. (2012, 01 13). *Tölögön Mameyev*. <http://kmborboru.su>: <http://kmborboru.su/2012/01/13/t-l-g-n-mameev>, (Erişim Tarihi: 01.07.2019).

Keleş, N. (2016). İndo-Germen/Alman ve Turan/Türk kavimleri halk kültüründe atla ilgili inançlar. E. B. Sarıca, & S. Bedri (Dü.) *Dil Bilimleri Kültür ve Edebiyat* içinde (ss. 251-299). Denizli: Padam. https://www.academia.edu/https://www.academia.edu/34370699/AT_Dunyada_Turan_Turk_ve_Indogermen_Alman_Kavimlerinde_At_Atin_Evcillestirilmesi_Yeri_ve_Onemi, (Erişim Tarihi: 01.10.2019).

Kıran, Z. ve Eziler Kıran, A. (2006). *Dilbilime giriş*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Küçük, S. (2009). Türk kültüründe donlarına göre atlara verilen adlar ve nişanları. *Turkish Studies International*(4/8), 1830-1855.

Mameyev, T. (2016). *Can düynö cañırığı, (ırlar)*. Bişkek: Poligrafbumresursı.

Mameyev, T. (2018). *Ben dünyayı temizlerim şiirimle*. (Çev. K. Kulamshaevev) Ankara: TÜRKSOY.

Mameyev, T. (tarih yok). *kultur.gov.tr*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/13677,tologonmameyevpdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 01.07.2019).

Ögel, B. (1979). *Türk kültür tarihine giriş* (Cilt I-VII). Ankara.

Oğuzbaşaran, B. (2016, 05 11). *Necip Fazıl'ın şiirlerinde at*. tarihinde <http://ayvakti.net>: <http://ayvakti.net/?p=3355>, (Erişim Tarihi: 01.10.2019).

Samudinov, T. (2018, 5 11). Akındık coldo adaşuu köp, El akını Tölögön Mameyevge. *Erkin Too*, s. 12. http://erkintoo.kg/uploads/default/newspapers/ET_11_05_1.pdf, (Erişim Tarihi: 01.09.2019).

Seydakmatov, K. (1988). *Kırgız tilinin Kısaça etimologiyalık sözdüğü*. Frunze: İlim Basması.

Şavk, Ü. Ç. (2002). *Kırgız Atasözleri*. Ankara: TDK.

Yeşildal, Ü. Y. (2015a). *Er Töştük destanı (İnceleme-Metin)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara.

Yeşildal, Ü. Y. (2015b). Er Töştük anlatısının Kırgız sahasına ait nesir varyantları. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(11), 81-113. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/59676>, (Erişim Tarihi: 12.02.2019).